
krúdy gyula „nagy évtizede”

(Egy pályaszakasz történetének a vázlata)

BORI IMRE

4.

Az emlék természetrajza a Szindbád-történetekben az írói cselek sorában az első helyen áll. Az olvasónak a legelső benyomása ugyanis az, hogy Krúdy ifjúkori emlékeit írja, s mi több, amikor az írás idejéhez egészen közeli eseményről ír, akkor is csak úgy tud szólni, ha valamilyen módon emlékké alakítja, illetve, ha az emlék látszatát tudja adni neki. Ezzel a sajátos illúziótámasztással már az 1890-es években írott novelláiban is élt, holott akkor még az emlék-idő és az írás-idő egybeesett, vagy majdnem azonos volt. Valójában az „egyenes történet” lehetetlenségének a problémájáról van szó a tízes években, melynek felismerési folyamata éppen a Szindbád-történetekben érzékelhető. Írói erényeinek legszebbikéről van itt szó: Krúdy a tízes évek elején már nagyon mértéktartóan és önnön művészete határait (és korlátait) felismerve, nem úzte (mint nagy pályatársa, Móricz Zsigmond), a „cselekményes regény” akkor már elérhetetlen csodaszarvasát, hanem a kor ösztönzéseinek engedelmeskedve, de belső hajlamaira is hallgatva, a „lelki szenzáció” síkjára vitte át a megjelenítést, összekapcsolva, mint már jeleztük, az emlék szerepének átértelmezésével és a lírai kötőanyag angazsált felhasználásával.

A vizsgálódás az emlék kérdésével kapcsolatosan a következő fontosnak tetsző mozzanatoknál állapodhat meg: az emlék valóságos tartalma, az emlék és az élet folytonosságának a kapcsolata, valamint az emléken rejtőzködő boldogságképzet tartalmainak a jelenben érzékelt hiánya, mely későbbi műveiben az élet szertartásnélküliségének a felismerésévé változik.

Az emlék-tartalmak közelebbi vizsgálata jelzi különösképpen, hogy az első olvasói benyomásokra támaszkodó elemzés az írói csel csapdáját nem kerülte el, hiszen közelről sincs akkora szerepe a Szindbád-történetekben az emlékeknek, mint amennyit a novellák felszíne sejtet és fel-

tételezni enged. A Szindbád-émlék ugyanis redukált formájában létezik az írásokban — elannyira, hogy már-már eltárgyasultságáról is beszélhetünk. Erre figyelmeztet az író 1915-ben kelt Tájékoztatója is: „Nem vigasztalta a százhet nő, aki viszontszerette, aki képzelődésében kábult emlékezésbe ringatta, aki mindegyik hozott magával valami újat, alig megérthetőt és sohasem elfelejthetőt: egy hangot, egy mozdulatot, egy illatot, egy furcsa szót, egy sóhajt...” S valójában, a Szindbád-történetek legtöbbszörében az emlék egy hangban, mozdulatban, illatban, szóban vagy sóhajban összegeződik — ezek léteznek csupán a hős tudatában, s még akkor sem tudnak valójában kibontakozni, amikor Szindbád felkeresi emlékeinek színhelyét és megkísérli a valósággal való azonosításukat. „Történetté” nem válnak tehát, az eseményesség lehetősége az emléken innen, a jelenben van és nem az emlék jelezte múltban. Vannak ugyan novellák, amelyekben az emlék terjeszkedni akar, de még az ilyenekben sem tudja epizodikus jellegét levetkezni és a novellakeretet betöltve uralkodóvá válni. Hivatkozunk az 1911-es Ifjú évek című novellára, amelyben az emlék látszólag jelentős szerepet játszik, hogy kitessék az epizódjellegét legyőzni és túlhaladni nem tudó emlék természete: sem a Kacsó-kisasszonyokról szóló bekezdések, sem a púpos fiúnak, Gergely pápának, a tragédiája nem tud felülkerekedni az írásban. Általában nem eseményeket tartalmaznak a Szindbád-émlékek, hanem hangulatokat és a tárgyi világ jelenségeit és tényeit. Szöges ellentét van tehát az emlékezés-inger misztikumuma és az emlék tárgyszerűsége között. Az első Szindbád-utazást elmondó novellában azt olvassuk tehát, hogy „egyszer eszébe jutott, hogy elmegy megkeresni ifjúkora emlékeit”, s amikor az emlék színhelyén van, egy rövid bekezdés elegendő az írónak, hogy rögzítse, mert tulajdonképpen nincs is tartalma: „Szindbád mozdulatlanul állott a Krakói kalaphoz címzett régi fogadó ablakánál, és elmerengett azokon az emlékeken, amelyeket a régi kis hegyi városka látása ébresztett fel benne. Igen, itt volt boldog ifjú, itt volt gyermek... A kerekes kúton, a piac közepén bizonyosan ott van valahol a neve felírva: Itt járt Szindbád, a hajós...”

Egyik jellemzője ennek a szokványos emlékre nem hasonlító emlékezésnek, hogy redukált volta mellett tulajdonképpen nem az emlékezni akaró Szindbád tudatában, hanem tárgyakhoz és személyekhez tapadóan e tudaton kívül, az ún. objektív valósághoz tapadtan létezik. Pontosabb lehet tehát, ha Szindbáddal kapcsolatban nem azt mondjuk, hogy emlékezik, hanem, mert emlékezni akar, utazni kezd, nem az emlékek keresik őt, hanem ő az emlékeket, teljességgel reménytelenül, mert közben a „valóság” is elmozdult, megváltozott, az állandóság motívum ellenére is más, reprodukálhatatlan és megismételhetetlen. És Krúdyt elsősorban ez a „más” érdekli, ezt tudja ábrázolni, nem pedig a hagyományos értelemben vett „emléket”. Tételünk bizonyítására vegyük közelebről szemügyre a Szindbád második útja című, 1911-ben született novelláját és Az ecetfák pirulása című, 1915-ben készült Szindbád-novellát, mert mind a kettő igen beszédes módon példázza részben a kiürült emlék problematikáját, részben azt a tényt, hogy Krúdy nem a múlt, hanem a maga jelenének az írója.

A Szindbád második útja az emlékezés-inger titokzatos jellegének a közlésével indul: „A Hang” emlékezteti egy hegyoldalban fekvő temetőre, mert abban valaki fekszik, kinek Szindbád egykor tette a szépet. „Útja

most egy alföldi akácfás városkába vezette, ahol a temető a dombon volt, amely dombot a nagyzózó kisvárosiak hegynek neveztek. Nyár volt akkor, és harmatos volt az éjszaka. A kis vasúti állomás pislogó lámpásaival csakhamar elmaradt Szindbád mögött, amint felöltőjébe burkolódzva, hosszú, álmodozó lépésekkel megindult az akácfák között, a homokos úton...” Ilyen bevezető után, paradox módon, a novella nem az egykori látogatás emlékét mondja el: a történet az új, az emlékezni akaró Szindbád alakja köré fonódik, az akkor és most, illetve a most és akkor idősik váltásokkal az emlékeknek csak részletei tárulnak fel, mert teljességét nem tudja reprodukálni: „Akkor csak homályosan, alig észrevehetőleg állott helyén a torony... Az emlékei nyomán ma szinte utánozni szeretné akkori régi lépéseit, és erősen gondolt arra, hogy mi járhatott a fejében akkor, akkor, midőn itt jött az akácos úton. De már semmi sem jutott eszébe a régi gondolatok közül, csak maga a tény, hogy levelekben (amelyeket azóta elégetett) megállapodott egy fiatal leánykával, hogy éjjel egyszer felkeresi...” Az egykori emlékből csupán az esemény pár mozzanata maradt: „sohasem látott barna árnyék a leányajak felett”, a táncterem görbe padlójának képe, a csizmák és cipők kopogásának a hangja, a fiatalasszonyok fehér ruhájának a színe és az izzadságnak a szaga. S mindez azért, mert a leány kancsal volt, és „ez a kancsisága a lánykának akkor még öntudatlanul igézte meg Szindbádot, későbbben, évek múltával már sokkal öntudatosabban közlekedett a kancsal nőkhöz...” S ismét tárgyyszerű, pontos információk következnek, most az egykori esemény helyszínéről. „Tíz lépésnyire egy hidacska van, balról egy öreg körtefa áll villámsújtottan, és a kutyát majd megköti este...” Az ezt követő, majdnem egy könyvoldalmi szöveg sem a múltat hozza, az akkor és a most-ok váltakozásával halad az író előre, hogy eljusson ahhoz a kertkapuhoz, ahol a leány egykor várta. „Ott volt tehát Szindbád azon a helyen, ahol életének egyik legkedvesebb kalandja történt, és próbált visszavarázsolni valamit a múlt képeiből, érzéseiből, hangjaiból. Nehezen ment az emlékezés, mert egy nagy csók a leány húsos, tapadó, forró, nedves ajkairól útjába állott mindenféle más emlékek. Még a selymes felső ajakra emlékezett, remegő kezekre és a kendő puha kelméjére. És még arra, hogy nagyon sokáig, szinte órákig tartott, amíg kelő ereje és bátorsága támadt ahhoz, hogy a leányt a karjába vegye... És akkor és gyakran eszébe jutott a halott kertész ott a távoli kerti lakban, amint mozdulatlanul és hidegen fekszik az ágyon... Semmire sem tudott visszaemlékezni másra, mint csupán arra, hogy sietve menekült a kertek alatt...” S ismét egy három-négy soros emlékfoszlány az elhagyott lányról, a gyűrött ruháról, a kibomlott hajról, a „gyötrődött arcról, feketekarikás, fájdalmas szeméről”. Aztán már csak információ arról, hogy a leány hamarosan meghalt. A novella zárórészében az emlék elől megfutó, cinikussá vált öreg hősről van szó.

Az ecetfák virulása, amely azonban már a Feltámadás ciklus darabja — következésképpen az emlékező személy váltása is lejátszódott már, hiszen ezekben az elbeszélésekben már arról van szó, hogy Szindbádra gondolnak a nők, s nem Szindbád gondol a valamikori kalandokra, az emlékezésnek ugyanazokat a jellegzetességeit mutatja, amelyeket a korai Szindbád-novellában megfigyelhettünk. A közvetlen írói információkkal kezdődik a novella, s az egykori eseményeket, amelyeknek az emlékezés

burkában kellene megjelenniök, ezek az írói közlések hordozzák, következképpen nem a hősök tudatvilágának a részei, hanem a „világi”, és kívül vannak a hősök érzelmi-gondolati körén is. A majdnem két könyvoldalnvi szövegből megtudjuk, milyen volt az ifjú Szindbád, hogyan alakult „dolga” a szép aranyművesnével, hol voltak boldogok. „A legboldogabbak azonban a Vizivárosban voltak, ahol az aranyművesné egy reneszánsz-korabeli házban született. A házban nyári vendéglő volt, és az udvaron ecetfák álltak, amelyek csodálatosan pirosodtak, midőn az ősz közelgett, és az elhagyott asztalokon pirosfejű kakas merengett. Piros volt a bor, amelyet a kötényes legény enyhe, októbervégi délután az asztalra helyezett, a vadszőlő már nem bujálkodott a salétromos falakon, Fanny a rozsdás vasrácsú emeletre mutatott: — Ott születtem, Szindbád, ezelőtt harminchat esztendővel...” Ez a pirosban készült táj- és életkép csak a legszebb és a legjellemzőbb, de nem az egyetlen is ebben a novellában, mert a következő oldalakon például ilyen párjával találkozunk: „Fanny jött, fekete kalapkáján bánatosan hajolt meg egy kis madárszárny, a fátyolán hópehely alakú lyukacsok voltak, és fekete kesztyűs kis keze oly gyöngéd volt, mint azok a drága asszonykezek, amelyek legelső fiatalságunkban simítják el az enyhe bánatot homlokunkról. A kék kötényes legény flandriai-vörös somot hozott és rózsás csészében a tejfelt, amely szőlőlevéllel volt letakarva...” Az emlékeknek azonban alig van nyoma, hiszen az aranyművesné, akárcsak a novellák első sorozatában Szindbád, valójában nem tud emlékezni: „— Már gyermekkorom rózsaszínű arcú pásztorait sem látom többé, és a szél sohasem hoz felém zenehangokat. Szeretőim meghaltak, megöregedtek... Istenem, egykor mily boldog megnyugvással gondoltam arra, hogy időm eljöttével csendesesen, derűsen sétálgatok egy öreg katonatiszt oldalán a bástyasétányon! Ma pedig nem tudok ebben megnyugodni...”

Az emlék akkor is fragmentumjellegű, amikor az epizód kikerekedettebb, mint az Éjjeli vendégség címűben, amikor Irma, a „falusi úrhölgy” egy régi szüretre emlékezik, amikor „a faluknak érett szőlő illata volt, és részeg darazsak dongtak az ambituson”, az asszony pedig megverte a cimbalmost. Egészen ritkák az olyan novellák, amelyek egy kezdő vagy egy záróformula révén a megírt emléket emlékként adják elő (Utazás éjjel), a teljesnek tetsző novellák pedig rendre a múltat nem emlékezés-ként tartalmazzák, hanem egy „történt egyszer” fordulattal az anekdota felé indítják, és írói tudásként mutatják, mint a Báléj egy régi fogadóban vagy a Szindbád az állomáson című elbeszélések is példazzák, annak bizonyosságként, hogyha Krúdy közvetlenül történetet ír meg, az anekdotikust megkerülni nem tudja, s a „lelki szenzáció” is érdekességé kénytelen lefokozni.

Az ilyen, zömükben történettöredékek ugyanakkor a tényszerű közlés egy teljesebb vonásrendszerét hordozzák, mintha adatoló szenvedélyű író élné ki bennük a mikrorészletek iránti feltűnő vonzalmát. Nemcsak tárgyias „látásról”, de tárgyias emlékezésről is beszélnünk kell tehát, minthogy a már többször emlegetett lelki szenzációk e tárgyias, realitásokkal telített mozzanatokhoz tapadnak. Nem alkalmazható tehát a hangulat fogalma sem a Krúdy-novellák minősítésekor, ha csak nem jelezzük, hogy a hangulat a tárgyi világ adott pillanatából árad, és szinte független az érzékelő, esetünkben Szindbád vagy hősni, személyétől,

mert a tárgyak konstellációjának a terméke, s ebből következően a világnak a része, s nem az emlékezőé. Nem véletlen tehát, hogy az emléképekben, melyeket Szindbád gondolt, képzelt, álmodott vagy éberem megidézett, amelyekre emlékezett, elsősorban nagyon is pontos, végletesen tárgyias vonások uralkodnak, melyek ismétcsak a hős tudatától függetlenek, szó szerint valóságegységek, s önálló életűek. Joggal tűnődhetett tehát hősünk a Szindbád őszi útja című elbeszélés egyik pillanatában, amikor túl a patakon, „régem halott füzek” mellett megállt, nemcsak azon, hogy egykor ott járt, hanem azon is, hogy „vajon a fák emlékeznek-e rá”.

A Szindbád-novellák mikro- vagy makrojellegű emlék-képeinek tartalmi vizsgálata természetesen nem pusztán tárgyias irányzatosságukat derítheti fel, hanem életképjellegükre is figyelmeztethet, intencióik szerint, mert emlékek, annak a világnak a képét kell tartalmazniok, amelyeket Szindbád egykor élt, s azokat a részleteket, amelyek annak az életnek a kulisszái voltak. A századvégről van tehát az emlék-képekben szó, a Szindbád emlékező idejétől tízesztendőnyi távolságokról, amely, mint jeleztük, már darabokra hullt, és csak részleteit lehet felidézni. Ezek viszont rendre tárgyias jellegűek, és a világ változó változatlanságának a szférájába tartoznak, ment emberekről, szobákról, utcákról, városokokról és tájakról van szó elsősorban, melyekre az emlék után induló Szindbád ráismer — az élet folytonosságának az igazságát tanulva.

5.

Krúdy természetelvé talán egyetlen művében sem ennyire nyilvánvaló, mint a Szindbád-történetekben: az életnek mind állandósága, mind pedig változékonysága ezekben az írásokban az írói figyelem előterében áll, az emlékezőének felszínesebb és közhelyszerűbb értelmezése ellenében, hiszen a novellák legtöbbje nem is hirdet mást, mint az életnek a változékonny voltában is örök állandóságát. Szindbád életének tíz esztendeje, amely emlékké vált múltját jelenétől elválasztja, nemcsak a megváltozott világ oly kézenfekvő tényeire figyelmeztet, hanem a tíz esztendőt áthidaló azonosságra is. Szindbád minden egyes „utazásának” végső tapasztalata is, nem véletlenül, ebben a felismerésben összegeződik, ezt hirdetik a novellák „üzenetei”, az író ideológiájának formájaként, s ebből következnek a Krúdy-írások állandó helyei és képei, az a bizonyos monotonia, amelyet az író egyik sajátos erényeként lehet csak értelmezni.

Az emlékeit megtalálni induló Szindbád általában a természet és a világ egyszer már megismert, látott képére ismerhet, az évszakok ugyanazok az emlékezések idején is, mint voltak tíz esztendővel azelőtt, vagy még régebben, hősünk gyermekkorában. A természet tehát az a világ-sík, amely nem változik, s nem véletlenül kapnak a természetrajzoló részletek oly jelentős terjedelmet a novellákban, motívumaik pedig át-meg átszövik az írásokat, s nyilván az sem, hogy a Krúdy-líra leginkább az ilyen természetképekben muzsikál a legtisztábban, a legszebben. Akkor is, amikor az író a tájat festve panoráma-technikával dolgozik, s olyan esetekben is, amikor a szüret idején dongó darazsak röptét figyel: a világ csak az évszakok változásait mutatja, valójában létezése törvé-

nyeinek engedelmeskedik, éppen ezért ez az egyetlen jelenség a világon, amelyben Szindbádnak nem kell csalódnia, s amely eligazítja „vándorlásaiban”.

A természetnek, pontosabban Krúdy tájképének, szerves része a város-és falu-kép vagy a tájjal együtt létező ház. Hősünknek valójában nincs is módjában kimozdulnia ebből az állandóságból, ahogy azt a Szindbád, a hajós első utazásában már érzékelhettük. Előbb a Poprád, a téli táj rajza idézi ezt, azután a szán. „A főerdész úrnak olyan piros volt a bekecse, mint a forrázott rák színe, akkoriban ez volt a legszebb bekecs a Kárpátok alatt... És íme, a pohos toronymak dereka, amint a völgyből amott kibontakozik, éppen olyan piros színű, mint a régi bekecs volt...” Majd a „völgyben elterülő városka képe”, az utca, ahol valamikor lakott — abban az alakjában, amelyet gyermekként ismert meg. Ez az a világ, amelyről Szindbád tudja, hogy a torony valamelyik gerendáján bizonyosan megtalálná most is a valamikor felírt nevét. S itt van a fogadó is (a fogadók különben Krúdy maradandóság-képzetének fontos elemét képezik!), amelynek egyetlen bekezdésnyi rajza az élet folytonosságát hirdeti. „A fogadós régi ember volt a régi fogadóban — olvashatjuk —: »bizonyára olyan emberekre is emlékezik, akikre már én sem emlékezem«, gondolta magában Szindbád, amint a keskeny csigalépcsőn felfelé botorkált a szobájába...” Tovább fokozódik az állandóság-benyomás azzal, hogy a fogadóban ott függ gróf Lubomírski képe, melyet Szindbád is ismer, s kiteljesedik, amikor a városka asszonyaiban megtestesült maradandósággal találkozik: „Szindbád, a hajós alig csodálkozott azon, hogy a Fritz táncosnőjében a telikeblű és világosbarna hajú Annát fölismerte. Igen, ő volt az, Anna: a régi szép, kacér és nevetgélő Anna — vagy legalábbis a leánya...” Mert van a Szindbád-novellák szerelem-képeinek egy sorozata, amelyben az élethelyzet reprodukált folytonossága nyer írói bizonyítást, az Érosznak immár elő-előtörő motívumában. Előbb az emlék-kép szólaltatja meg: Anna „gyorsan levetkőzött, és nem törődött vele, hogy a szomszéd szobából Szindbád lesi őt vetkőzés közben... Ah, a fehér, kerek térdekre íme még most is emlékezik. Igen, igen, abban az időben csak a térdekre és a térdek körüli részekre volt kíváncsi Szindbád a vetköző nőnél, pedig Annának a válla is kerek és fehér volt...” Majd a novella utolsó bekezdéseiben az immár új Annát nézi: „A fehér szoknyácskák, térdcskék, combcskák sejtelmesen villogtak a létra magasában... Szindbád csak akkor, egyetlenegyszer nézett erősen a magasba, midőn Annára, a telikeblű, nevetgélő Annára került a létramászás sora. Akkor elpirulva a magasba nézett, és a gömbölyű térdek, amelyeket látott, erős hullámszásba hozták a véré...”

A leányokban reinkarnálódott egykori szerelmeinek képei mellett a Szindbád-novelláknak vannak még apróbb, állandóságot és folytonosságot hirdető tárgyias formái is — köztük például a fényképész kirakataiban látható képek jelentős szerepet játszanak, mint ahogy a motívumok e körében helyezhető el az a kép is, amely szerint a templomban a nők „a faragott padsorban elfoglalt helyüket, a nagyanyák óta helyükön fekvő imakönyvben az ördög incselkedése elleni imádságot fellapozták...”, itt van a postakocsi és a batár helye (egy ilyennel kapcsolatban hivatkozik nagyanyjának a mondására, hogy „semmi sem változik a világon, még a pündelyes gyerek sem...”), s e körben kap sajátos

jelentést a Krúdy-művekben meg-megjelenő lélekvándorlás-gondolat is (itt pl. a Margit nem jött el címűben van ilyen: „...és olykor sikerült meggyőzni hiszékeny nőket arról, hogy Nagy Lajos budai palotájában egy lovagi tornán vagy a zsidó öldöklések alatt Moszkvában már egyszer találkoztak, látták egymást, sőt szerelmesek voltak egymásba, midőn más név alatt, más testi hüvelyben éltek a földön...”) Krúdy ún. „magyar világában” a felvidéki kisváros és a falu képe jelenti a maradandóság-képzetnek szociológiailag is identifikálható, egységet képező pólusait. A Kárpátok közé szorult kis városok iránti különös vonzalmának életrajzi vonatkozásait tisztázta már a kutatás, elég tehát, ha most éppen az élet folytonosságának, történelmileg évszázadokban számolható bizonyosságának a mozzanatára utalunk, mely igen jellemző eszmei többletét adja ennek az életrajzi adatnak: a változóban az állandóságot jelentik. S ezt a szerepet játssza a Szindbád-novellák faluja is:

„Szindbád mindig szerette a régi falusi házakat, ahol a falakról apja és nagyapja kortársai nézegetnek alá. A vén kályhák mellett üldögélve nagyanyja meséi jutottak eszébe, míg a hegyeslábú varrőasztalka mellett szomorú szemű, szép édesanyja ül, és fehér vásznat varrogat a pirosló alkonyatban. — A cselédek mintha ugyanazok volnának, akik gyermekkorában körülötte forgolódtak. A vén hajdú szakasztott János bácsi. Kár, hogy Miskának hívják. Ám azért bizonyos, hogy rokona vagy valami leszármazottja a hajdani János bácsinak, hisz a magyar urasági hajdúk mind egy nemzetségből valók...” (Szindbád és a színész) —

Az emlékezés (kérdését itt le is zárhatjuk, szerepének egészen korlátozott volta hangsúlyozásával és részjellegével. Nem az emlék (még ha ennek alakját is ölti), hanem az emlékebe is foglalt valóság visszaszerzésének, felfedezésének a vágya űzi. Éppen ezért nem is az „eltűnt időt”, hanem a tízes évek modern életében már elvesző valóságot keresi és idézi vissza — oda indulva minden elbeszélésben, ahol még megtalálni vélte: a Poprád partjára, a faluba, a természet képeibe, az ember életének olyan „örök” körébe, mint amilyen a szerelem, s amelyben az élet még szertartás. A „boldog élet” képze, amely az emlék-részletekben is adott, a fenti összefüggésekben kaphatja csak meg jelentőségét, költői és eszmei értelmét is.

6.

A Szindbád-novellák emlékezés-problémája vagy tévútra vezet, ki az író cselének a sugallatára hallgat, vagy, mint láttuk, olyan világsíkra, amelyet a tárgyi világ és az élet folytonosságának a tudata képez. Csak az ezen a síkon mozgó Szindbád bír költői jelentéssel, és csak e síkon talált nézőpontból elemezhető is tovább a Szindbád-kérdés, mind tartalmait, mind esztétikumát illetően, túl immár az alakmás problémáján is. Szindbád ugyanis a modern magyar irodalom első „igazi” hőse, még ha szellemarc csupán, s mint jeleztük, testi mivoltáról alig van információ. Alapjában véve annyit tudunk csak róla, hogy „karcsú, nyúlánk és hajlékony férfiú” volt. „Természetét” azonban megismerhetjük, és szembeállíthatjuk is a világgal, amelyben élni kényszerül, és amelyből elvágódik. Szindbád egy ízlés- és érzésrendszer megtestesülése. viselkedése szinte egyetlen novellában sem mond ellent a róla kialakítható

képnek, mintha Krúdy benne akarta volna a maga „korunk hőseit” megformálni: olyan fiatalember történeteit szövi, aki az 1880-as évek legelőjén született, neveltetése tehát még jellegzetesen múlt századi, a novellák írásának az idején immár a negyvenedik évéhez közeledik, ennél fogva valójában már nem is tud alkalmazkodni ahhoz az „új” világhoz, amely századunkban kialakult, s ezért olyan jellembeli tulajdonságokkal létezik, amelyek részben anakronisztikusak, részben pedig „pozitívek” a kor immár negatívvá vált jellem-igényével szemben. Krúdy „világnézetéből” következik tehát Szindbád ódondad s mégis modern vonásainak sora, és ezért kapja a „tükör” szerepét is az emberi értékek nagyarányú devalválódásának a megmutatására, amely századunk első két évtizedében vált véglegessé, és ért meg a pusztulásra. Dzsentrigyermek tehát, aki azonban korán Pestre kerül, és bár ő is „romlott”, mint a kor ifjúsága általában, de magával hoz olyan tulajdonságokat is, amelyek ezt a romlottságot semlegesítik, s ezért külön is mint ifjú kortársai: testet ölthet benne, mi nemzedéke erénye az író szerint, s kifejezheti ezáltal azt a kort is, amelyben él — tagadó gesztusaival. Egyszerre „ó” és „új” ember, aki akár Babits Mihály versével is vallhatna:

„Szerettem mindent, ami új,
szerettem mindent, ami ódon:
úsztam kanyar, gonosz folyókon
táncoltam a részeg hajókon,
némán poshadtam lusta tókon,
szerettem mindent, ami ódon
szerettem mindent, ami új:
bús zene volt a lelkem,
éltem ütemét:
ha meghalok, az Isten
behunyja egy szemét.”
(Naiv ballada)

Nyilván nem véletlen, hogy ez a Babits-vers a Recitatívban van, amely az 1911 és 1913 közötti verseket tartalmazza, azt az időszakot tehát, amely Krúdy Szindbádját is dajkálta. Messzebbről Kosztolányi vershangulatainak a rímei csendülnek fel, azé a költőé, aki azt hirdeti majd, hogy „a céda életet ferd” (Esti Kornél éneke), s megteremti a maga „Szindbádját” az Esti Kornélban — kézenfekvő analógiákat is kínálva.

Szindbád egy teljes emberi élet tehát, a novellákból kibontható szinte minden jelentősebb mozzanata, kezdve attól, hogy szoptatósdajkája tizenöt éves korában bevezeti a szerelembe, majd a szerelmi iskola esztendein át, amikor Portobányi, „az öreg író” és Kertvényi Nagy Sámuel, a „nyugdíjazott színész” volt a tanítója, a pesti életig, ahol ifjúkora éveit élte. Itt „ifjú hírlapírók és költők” barátja, „regénykönyvek hőse”, a „szép élet rokkantja”, „az ifjúság megromtója” (A szentimentális férfiak), „lion és arslán”, aki harmincéves koráig többet élt, mint nemzedéktársai közül bárki, s elérkezett ahhoz a ponthoz, amikor már elégségesnek tetszett a múlt, az újak helyett a régi szerelmek vagy emlékek, sajátos tetemrehívásként, hogy végül már a nőkre gondolás is fárassza magánosságában, hotelszobákban, és egy szívroham után Majmunka

zárja le a szemét. S míg élete „második felében végigcsinálta fiatalok-rát”, halála után, az időtlenségben, hisz az egyik novella szerint háromszázharminchárom éves is, megkezdődik az egykor szeretett nők tűnődéseiben való élete, azoké, akikről halála előtt tudja csak meg, hogy nem voltak hűségesek hozzá, hogy megcsalták már akkor, amikor még ő szerette őket.

A Szindbád-értelmezés egyik kritikus pontja ez a halál előtti pillanatban lejátszódó rádöbbenés: itt mutatkozik meg egyértelműen, hogy Szindbád valójában más, mint a többiek, és romlottsága ellenére külön is női partnereinél, mert ő még tudott „úgy gondolkodni (nőről), mint egy szép, szomorú álomról, amelyben néha felzokog az ember éjszaka, a párnába rejtve arcát”. (Szindbád álma). Kevés ugyanis, ha jellemzőként csak azt emeljük ki, hogy „tizenöt esztendő kora óta a nőknek és a nőkért élt” (Szindbád útja a halálnál), mert az is jellemzi, hogy sok nőt szeretett, de egyszerre csak egyet, s inkább „ráfogások” pótszeréhez folyamodott, de vigyázott, hogy a szerelem ne devalválódjon életében, amiről az is tanúskodik, hogy nem megvásárolni, hanem meghódítani akarta a nőket. Ezért olvashatjuk a következőket: „Mert bár sok esztendeig élt a hajós, mielőtt véglegesen meghalt volna, szerelmeiben mindig örökké és teli szívvel szeretett. Ha egy nőt megölelt, azt hitte, hogy azt halála napjáig szeretni fogja. És lehetséges, hogy így is volt. Mert midőn teliholdas éjszakákon ellebbentek a szeme előtt azok a nők, leányok és asszonyok, akik szíve szerelmét bírták, és akik Szindbádot szerették, a hajós úgy érezte — hogy most is, sok év múltával éppen úgy szereti őket, együtt és külön-külön, mint akkor szerette őket...” (Szindbád titka). Világelve hősíneknek a szerelem. „Csak a szerelemben hiszek — vallotta Mitrának. — Jóformán minden azért van a világon, mert férfiak és nők szeretik egymást. Régi iskola ez, de léptenyomon tapasztalom, hogy a férfiak manapság is a nők szemébe néznek...” (Zöld fátyol) Egy másik novellában pedig így vall: „Ámde annyit mondhatok önnek, kisasszony, hogy a szerelem az egyetlen valami, amiért érdemes volt menni-menni, sírni-sírni, élni-élni.” (Sírontúli boldogság) Szükséges, mert jellemző, idéznünk Szindbád „ímáját” is: „Istenem, ott messzi a torony mögött, gondolj néha reám, szegény, bolond férfira, nők lovagjára, mosolyok, csókok, furcsa csiklandozások, szent hazugságok hívőjére. Istenem, engedd meg, hogy virág legyek a kertben, ahol a magányos nők önfeledten félrevonulnak. Éjjeli lámpa legyek a szerelem házában, ahol a nők ugyanazokat a szavakat mondják, gügyögik, sóhajtlák. Zsebkendő legyek, ahová hamis könnyeket sírják. Istenem, kapufélfa legyek csupán, amely mellett a hölgyek könnyű szívvel elvonulnak lovagjuk karján. Istenem, vigyázz reám, hogy sohase kerüljek a nők kezébe!...” (Albert új álláshoz jut)

A szindbádi szerelemben, amelyre is jellemző, hogy vágy és félelem egyszerre színezi, testiség és az „ars amatoria” van együtt — már-már az öncélúság fokán. Szeretartás a szerelem Szindbád tudatában, az udvarlás éppenúgy íratlan szabályok betartásával kezdődik, mint ahogy egy szokásrend írja elő a szakítások módját is, és itt a szerelmi hazugságnak éppen úgy megvolt a helye, mint az őszinte vallomásnak, s elfért benne trubadúr-magatartás és pornográf-képzet (Szindbád őszi útja), és az a különös szenvedély, mely a kancsal nőkhöz vitte. Itt sejlik fel aberrációja, amely a való élettől, a szerelmi kalandtól csak impulzust

vár. Sokszor elég neki, ha „az első megkívánt, várva-várt csókot” megkapja (Szindbád és a csók), hogy szakítson a nővel, majd otthon, a szényegen heverészve „nyomról nyomra kövesse az elmúlt szépséges délután eseményeit”. Ezért mondhatta róla az író, hogy Szindbád „mindig életre-halálra volt szerelmes”, a „könnyű, üres kalandokat sohasem kedvelte” (uo.). Valójában a beteljesülésig tartó udvarlás szertartásmestere volt, álmodozó, szeszélyes és hazug, babonás és áhítatos, templomba járó — aki tudta a nő „régies megbecsülésének” a titkait; amelyek közé az „orgonavirág szagú mondatok”, a „biztos ígéret”, a „heves eskük” és a „könmönfont hazugságok” is tartoztak. Íme, ennek a szerelemnek egy miniatűr képe Az ecetfák pirulása című novellából:

„Miután az aranyművészt sokan ismerték Pesten, találkozásai Szindbáddal izgató titokzatossággal, rejtélyességgel voltak telve. Templomban és báli termekben, a csónakversenyen vagy a császárfürdői elhagyatott sétányon látták egymást; vagy este, néma utcákban állongott a lefüggönyözött batár, és a síkátorból gyors, nesztelen léptekkel jött az aranyművésznő, s kocsiajtó feltárult; máskor a sánta varrónő műhelyébe vezető kanyargó sötét csigalépcsőn váltottak boldog csókot; ismét az alagútnál felugrott a társaskocsira Szindbád, hogy egy percig titokzatosan megszoríthassa az imádott nő kezét; végül a toronyzene alatt, az alkonyati térségen, a Mátyás-templom körül, hátulról megszoríthatta a Fanny karját, miközben régi magyar Mária-ének hangzott a toronyból...”

Ehhez a szerelmi művészethez tartozott a szeszély is: Mitrát, a Zöld fátyol hősnőjét, arra kéri, hogy „éjjel, bizonyos órában vonja félre a függönyt ablakán, és a holdfényben ott fog állani... mozdulatlanul, mintha már meghalt volna, és a másvilágról jönne látogatóba”, aztán napokig nem törődött a lánnyal, új hódítással dicsekedett neki, bánatos hangú levelet írt, majd „antik gyűrűt vont Mitrá kezére”. De megtette azt is, hogy felírta egy cédulára, „Milyen jó volt őt szeretni”, majd a Dunába dobta — szinte az indokolatlan tettek hőseit idézve meg. A szerelem tornajellegét is hangsúlyozza Krúdy Szindbáddal kapcsolatban: „Ő lélekvesztőn szeretett elindulni a barátnőjével az ismeretlen vízre, ha sötét fellegek tornyosultak is a látóhatáron, és a szél vészesen füttyült; nem lehet előre tudni, hogy melyikük vész el a tó hullámaiban, de azért menni, menni, nyitott szemmel a veszedelembé...” (Margit nem jött el) Hibátlanul állítja elénk ezt és az ilyen Szindbádot Krúdy 1915-ben írott Tájékoztatójában, mondván, hogy „mindent szeretett, ami hazugság, illúzió, elképzelés, regény”, s szinte litániásan sorolja fel azt, amit Szindbád „szeretett”, kezdve a „női lábtól” a „hőfűvásos időjárásig”, hiszen ebből a felsorolásból ismétcsak az élet szertartásjellegének a dicsérete muzsikál. Ehhez hasonló listát majd csak a szürrealisták készítenek. Mert ismételten Szindbád kételkedésére kell figyelnünk, hiszen míg visszásírja az eltűnt világ rendjét, túlmutat érzésében korán is, mert amit szeret, arra majd a következő évtizedekben nyílik meg a nostalgikus emberiség szeme. Helyet kap ebben a vidéki tánciskola és vendégfogadó, az őszi liget, a melankolikus kocsiút, a „harisnyát kötő idős asszonyok sűrűvirágzagú meséi”, a felvidéki kisvárosok még ártatlan polgárasszonyai, de zezugos utcái is, azután a „kezek, hajak, női nevek, asszonyhangok és simogatások”.

Szindbád „másik” lelkében viszont a múlt muzsikál, egészen közel ahhoz a bölcséleti gondolathoz, hogy modern korunk már az ún. „nem élet” évszázada:

„Ah, akkor még érdemes volt élni, mikor titokzatosan lehetett megjelenni éjjel, kertek alatt, ablakot megkopogtatni, gyönyörű szavakat mondani várakozó nőknek: a hajfürtről, a kis fehér kézről és a nyak különös hajlásáról, lángolni, elhervadni és boldogan nevetni, midőn a vonat tovább vitte a városból. Ez volt régen Szindbád, a fáradhatatlan utazó, nők barátja, kisvárosi házakban álmodozó asszonyok lovagja, zárdába lépő szüzek utolsó világi gondolata, öregedő hölgyek reménysége...” (Az éji látogató)

Szindbád ó-lelke mélyén, amelyben az életnek szertartás (értsd: szerves) jellege oly nagy szerepet játszik, a cselekvésre béna egyéniség talál otthonára, amely, minthogy aktivitásban tobzódó századunkba került, a szerelem képzetébe torzította, mi benne több, s a társadalmi ember degradált volta miatt, nem tudott felszínre törni. Feltűnő ugyanis Szindbádnak pusztán csak a szerelemre korlátozott élete a novellákban, amely kívülrekedtségének is a tünete — a dzsentri-lelkiségre mutató módon. Nem érzi magát biztonságban a szerelemben sem Szindbád, hiszen, mint jeleztük, a szerelmi kaland számára csak ihletés, hogy azután a képzelete váljék igazibb „életterévé”, mintegy megtoldva, ami a valóságból nyilvánvalóan már hiányzott. A tett helyett csak nyoma, lelki lenyomata létezik, a „fejlődő kis román”, mit Szindbád annyiszor elkezd, befejezetlen marad a valóságban, de kiteljesedhet az álmodozásban. Szenzibilitása tehát ebbe az irányba fejlődik, s ott, a harmincadik és a negyvenedik életéve közötti időszakban, már abban is hisz, hogy „vannak rejtélyes álmok, álmodozások, amelyek egyszerre két szívet keltenek fel” (Téli út), s arról álmodhat, hogy valamelyik nő álmodik vele (uo.). Az élet részjellegéről az íróban élő felfogás így teljesedik ki s válik a Szindbád-történetek egészének szervező elvévé is, a vágyott, s az immár elvesztett, csak Szindbád képzeletében létező „egész” ihlető szerepével egyetemben.

Szindbádnak azonban nemcsak ízlés- és jellemrendszere, szociológiai is körülírható meghatározottsága van, hanem kórtana is. Jeleztük már az álmodozás szenvedélyét nála, de a „beteg” szerelem, ahogy az elmúlt években Kibédi Varga Áron figyelmeztet Krúdy művészetével kapcsolatban, egyéb megnyilvánulási formái is jellemzik Szindbádot. Mert a Szindbád szerelmeinek van az ártatlanságot is tisztelő, álmodozásba merülő formavilágán túl egy másik is: a beteg szerelemé, amelyben az aberrációk sora vonul fel, mintha egy szexuálpatólógiai tankönyv lapjait bogozgatnánk. Mert a Szindbád-novellákban nemcsak szív alakú arcok és nefelejcskék szemek vannak, hanem egy kéjenc élvezeteinek kertje is virul. A kancsal nők iránti különös vonzalma (Szindbád második útjában Irmát pl. így írja le: „Mintha kissé kancsalított volna a szemével, de ez csak akkor lett láthatóvá, midőn erősen a Szindbád szemébe nézett. Az egyik szeme, a bal szeme furcsán, titokzatosan, ingerlően, mintha érzéken mosolygott volna akkor is, midőn a másik szeme komoly, harmatos és mélázó tekintetű volt. Ez a kancsisága a leánynak akkor még öntudatlanul igézte meg Szindbádot, később, évek múltával már sokkal öntudatosabban közeledett a kancsal nőkhöz...”), hiszen az ilyen szemnek „izgató és titokzatos játéka van; a női ajk feletti ár-

nyék kiváltotta izgalom; a „mér földjáró csókok” kedvelése mellett számtalan jel mutatja, hogy hősünk fetisiszta és voyeur. Szindbádót a női harisnyák, a könyökig érő kesztyűk, fodrok vonzzák, s a cipők: a magas sarkú félcipők, a nyergesek, a bennük lévő lábak, bokák. Idézzük fel egyik leírását: „Ugyanakkor kék, fehér pettyes batisztszoknyácskáját megemelte, hogy finom lábai térdig meglátszottak, és kis félcipője, amelynek olyan magas sarka volt, mint a hajasbabának karácsony estve a skatulyában, valamint feszes fekete harisnyája arra készítette Szindbádót, hogy kimeressze a szemét...” (Utazás éjjel)

Ám nem pusztán az ártatlanság és az érettség, a szüziesség és a kéjvágy dialektikája játszik a Szindbád-novellákban velünk: általánosabb értelmére is gondolnunk kell, mely az egészség-betegség modern próza-irodalmi relációival tart rokonságot. Krúdyt is foglalkoztatja a „betegség princípiuma”, sőt Szindbád a „halál jegyese” is — különösképpen, ha szem előtt tartjuk a Szindbád-novelláknak azt a motívumát, hogy a szerelmi találka helye gyakran a temető, vagy a találka helyéről kilátás nyílik a temetőre is, bizonyosságaként, hogy a novellák mikrorészleteiben kell keresni a Szindbád-mű egészének a „filozófiáját” is. Szindbád világa csak ezzel a mozzanattal válik teljessé.

7.

A Szindbád-novellák „univerzumában” a természetsík előterében nők állnak, akik, Szindbáddal ellentétben a polgári erkölcs viselkedésnormái szerint élnek. Beengedik Szindbádót szívükbe, anyáskodnak felette, engedik, hogy Szindbád szerelmi szeszélyeivel udvaroljon nekik, azután, amikor a hős új nő után néz, természetes egyszerűséggel fogadják egy másik férfi udvarlását, s mi több, igen gyakran Szindbád „platóni” viselkedését kárpótlandó, más szeretőket is tartanak. Krúdy polgárműk galériáját készíti el a Szindbád-novellákban, s e nők világában kell keresnünk az író társadalom-képét is, hiszen a felvidéki történetek, a Pest körüli falvak, nyaralók világában játszódók és a pesti novellák mögül egy életforma sok-sok részletű rajza bontakozik ki, s mérhető az is, hogy a magyar társadalom tagolódását milyen szociológiai szinten metszi Szindbád. Ha szélsőségeit vesszük szemügyre ennek a metszetnek, az egyik oldalon kétségtelenül Fáni, a tragikus sorsú felvidéki pincérlány, a másikon pedig Boldogfalviné, a virágáros lányból gazdaggá lett asszony van: közöttük helyezkednek el a többiek, akik között akad telegrafista lány a vasútnál és színésznő, dzsentrilány és aranyművesné. Standardját pedig talán a következő merengést rögzítő részletben láthatjuk:

„Most elmennek ők a téli alkonyatban. Az aranyművesné, akinek nagy szemében odaadás és csábítás fénylett; a papírkereskedőné, aki egy régi kedveséről tett vallomást, és önfeláldozó szerelmében azzal mulattatta Szindbádót, hogy minden titkát rábízta; az álmodozó tanítóné, aki a legboldogabb délutánokon a lélek hallhatatlanságáról, teozófiáról locsogott Szindbád fülébe; a zongoraművésznő, aki a búcsú pillanatában szinte a küszöbön engedett Szindbád óhajlásának; Irma, aki szép asszonytestvéréről beszélt álmodozó megfigyeléseket; Janka-Johanna, aki

szánkón szökött a szomszéd városkába, s ott öngyilkosságot akart elkövetni; Aranka, aki gazdagságára hivatkozott, és gondtalan jövőt ígért szerelmesének; Mária, aki húsvéti gyónásra gondolt... és Lélia, aki csupán azért könyörgött, hogy Szindbád még egyszer visszatérjen..." (A felejthetetlen bók)

Sajátosan „kis világ” képviselői ezek a nőalakok, kik koruk gyermekei. A „tisztességesség” szerény viselkedésformái mögött azonban kettős életet élnek, s az elmozdult valóság jelenségét valójában szerepeltetésükkel teszi érzékletessé az író. A látszat és a valóság ellentmondásai ugyanis bennük is élnek: a pesti kávéházban virágot áruló lányka, aki majd Szindbád szeme láttára veti le magát az emeletről, szűz lány, s a tisztességes családanya kokott. Éppen ezért hiába keresik, mint A titkos szoba hősnője, Artemiza, „rég arcát, a régi szépségét a mostani álarc mögött”, mert, mint olvashatjuk is, „a szemek most hazudják azt, amit egykor igazán beszéltek; az odaadást, az alázatot, a gyengédségért való könyörgést...” (A gyermekek szeme) Szindbád „lelki szenzációkat” kereső szerelme ellenében e nők közül sokan a praktikus szenzációk körében maradnak, gyakorlati észjárásukkal keresik az élvezeteket, egy immár devalvált érzérendszer „hamis tudatának” ígézetében. Majmunka „imákonnyvhöz hasonló könyvecskéjének” tárgyilagos adatai (Szindbád álma), tényközlően, poétikus ékeiktől megfosztott módon mutatják Szindbád szerelmeinek „igazságát”: „19** május. M. Flóra hivatalnoknő X. nagykereskedő-házban. Kicsiny, molett, barna, kissé kancsalít. Szindbád esténként hazakíséri és hetek, hónapok múltával tudja meghódítani, hogy nyomban el is hagyja. A meghódítás azért tart hónapokig, mert M. Flóra ezen idő alatt halálosan szerelmes a cég egyik utazójába, aki végül mással jegyzi el magát...” Nem véletlen, hogy az egyik novellában Szindbád szerelemhiánya miatt panaszkodik, mintegy a „szerettem volna, ha szerettek volna” gondolatában összegezve az uralkodó erkölcsi rendnek nők viselkedésében megmutatkozó jellegzetességét:

„Kigondolhatnék az ön mulattatására egy nagyszabású életkalandot a hisztériás hercegnőről vagy az ártatlan hajadonról, aki első látásra belém szeretett... És én azt mondom önnek, hogy az asszonyok nagyon jók voltak hozzám, mert sohasem szerettek.

— Senki? — kérdezte felvillanó szemmel az asszony.

— Senki sem volt kíváncsi, hogy mit hordok a kabátom alatt, aranyat vagy sárból való szívet — felelt konokul Szindbád.

— Pedig nagyon érdekes ember lehet. És mondja, miért nem szerettek a nők?

— Mert nem hazudtam nekik, mert nem mutattam érzelmemet még akkor sem, ha valóban szenvedtem. Összeszorítottam a fogamat, ezt a szót, hogy szeretem — sohasem mondtam még nőnek...” (Margit nem jött el)

Ezért mondhatja Szindbád, szinte aforizmaként: „Akinek sok tisztessége van, aki lakat alatt tartja úgynevezett becsületét e pályán: gazdagabb, mint a briliáns-szubrett.” (A szentimentális férfiak) A kettős erkölcs példái kínálkoznak tehát rendre a Szindbád-novellákban, sok változatban, köztük talán a legbeszédesebb A titkos szoba ama részlete, amelyben a „szigorú, házsártos és erkölcstelen asszonyságokról” van szó, akik „a férjüket verték, míg a szeretőjükkel verették magukat, a

nőcselédeiket számon tartották a fekhelyeiken, mielőtt a kerti kapun ki-
osontak volna a házból, el éjszakára...”

Nehéz lenne azonban megmondani, mennyivel silányabb ez az asz-
szony-sereg Szindbád körül, mint az volt, amely a Szindbád sóvárogta
boldog múlt században élt. Egyfajta fáziseltolódás Szindbád és a körül-
rajongott nők világa között, kétségtelen. Annál is inkább, mert Krúdy
Gyula, a Szindbád-novellákban ennek megmutatására vállalkozott.

(Folytatjuk)